

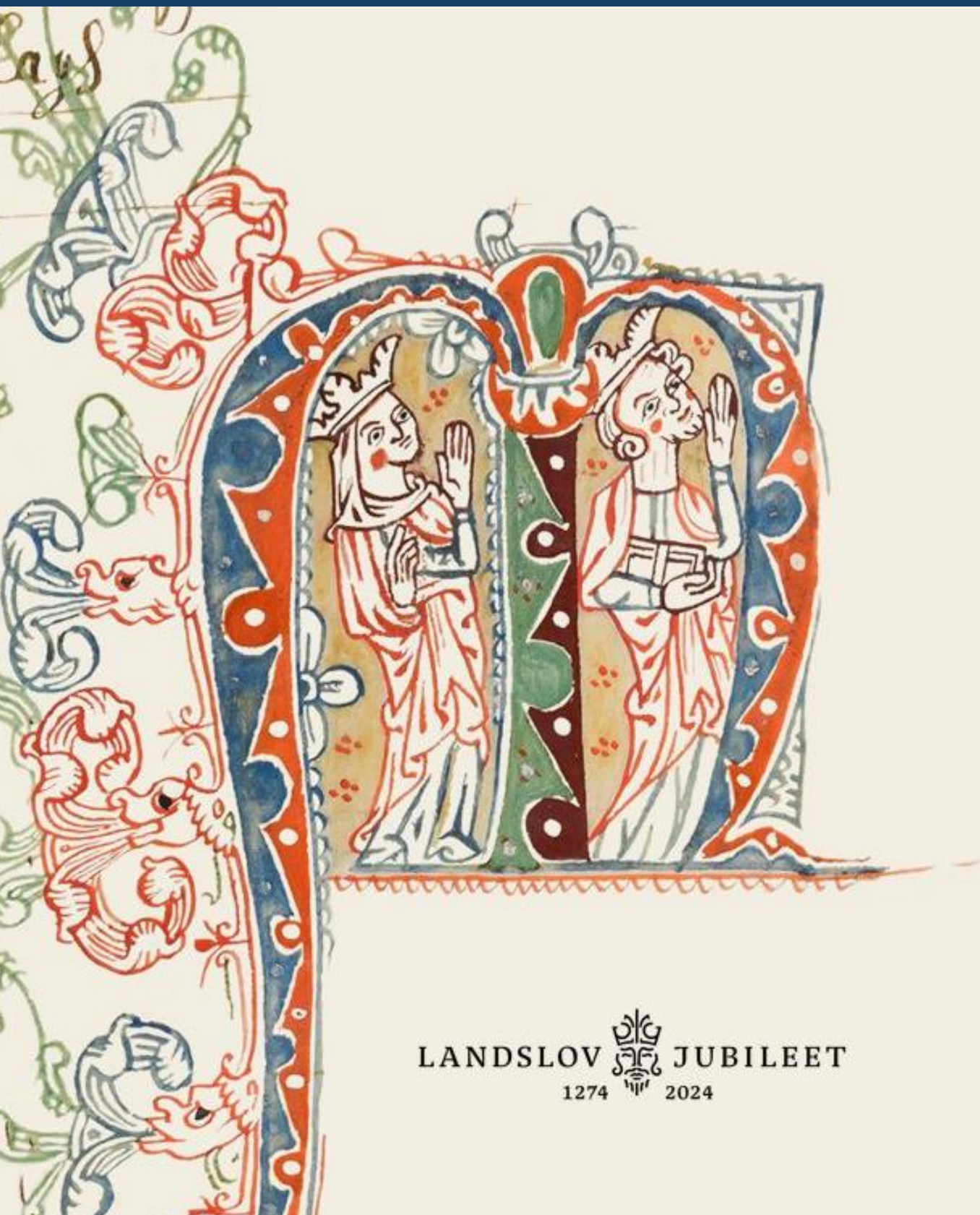
Lærerveiledning: 8.-10. trinn

Magnus Lagabøtes Landslov fra 1274

Maktfordeling – Identitet -Konflikthåndtering

Meinrad Pohl

Høgskulen
på Vestlandet

LANDSLOV JUBILEET
1274 2024

Oversikt alle tilbud

Dette undervisningsopplegg for 8.-10. trinn er del av en rekke undervisningsmaterialer som ble utviklet i forbindelse med Landslovsjubileet 2024.

Rekken består av:

- Introduksjonsfilm Norge i Landslovens tid (alle trinn)
- Undervisningsopplegg for mellomtrinnet (5. - 7. trinn)
 - Ressursfordeling - Konflikthåndtering – Menneskeverd
- Undervisningsopplegg for ungdomstrinnet (8. - 10. trinn)
 - Maktfordeling – Identitet – Konflikthåndtering
- Selvguided byvandring «Magnus Lagabøtes Bergen» for alle trinn med Appen Fotspor (<https://fotspor.mobi/>), Delingskode: JMNBP
- Heldigital 3D-byvandring «Magnus Lagabøtes Bergen» for alle trinn
 - <https://hvl.h5p.com/content/1292354942592590417>
- Pen-and-paper-rollespill-scenario, «Den stjålne loven»

Materialene ble utviklet av Meinrad Pohl, førsteamanuensis i historie ved Høgskulen på Vestlandet i samarbeid med Bymuseet i Bergen. Rollespillscenarioet ble utviklet av rollespillklubben «Grip TERNINGEN», redigert og tilpasset til bruk i skolen av Meinrad Pohl.

Meinrad Pohl
Førsteamanuensis i historie
Fakultet for lærerutdanning, kultur og idrett
Institutt for pedagogikk, religion og samfunnsfag
Samfunnsfaggruppen
Høgkullen på Vestlandet
Postboks 7030
5020 Bergen
mpo@hvl.no

Maktfordeling

Identitet

Konflikthåndtering

Innhold

1. Kortoversikt opplegg ungdomstrinn	4
2. Læreplan og kildemateriale	5
2.1. Læreplanmål for samfunnsfag	5
2.2. Kildemateriale	5
3. Tema 1: Maktfordeling	6
4. Tema 2: Identitet og felleskap.....	8
5. Tema 3: Konflikthåndtering.....	10
Faktatekst: Skrift og sentralisering	12

1. Kortoversikt opplegg ungdomstrinn

Undervisningsopplegget for ungdomstrinnet (8.–10. trinn) «Maktfordeling – Identitet – Konflikt håndtering» består av:

- En lærertekst
- Tre elevtekster med temaene maktfordeling, identitet, og konflikt håndtering
- Tre PowerPoint-presentasjoner med temaene maktfordeling, identitet, og konflikt håndtering

Det tematiske utvalget er orientert etter Læreplan i samfunnsfag SAF01-04 fra 01.08.2020.

Opplegget handler om lovgivning i middelalderen som verktøy for konfliktløsning og sentralisering. Selv om undervisningsmaterialet kronologisk sett tilhører middelalderen, som tradisjonelt blir behandlet på mellomtrinnet, kan temaene abstraheres og behandles i en aktuell kontekst. Oppgavene handler derfor mest om aktuelle forhold, som sammenhengen mellom økonomisk og politisk makt, voldelige konflikter på lokalt og regionalt nivå, og maktkonsentrasjon/sentralisering.

Det anbefales å se introduksjonsfilmen om middelalderen i Norge for å gi elevene mer kontekst om tiden landsloven ble utviklet i. Opplegget er tredelt etter læreplantemaene maktfordeling, identitet, og konflikt håndtering. Disse tre undertemaene er konkretisert til undervisningsinnhold:

- Maktfordeling: Konge og støttespillerne, sentralisering og eliteskifte
- Identitet: Gruppetilhørighet, konflikter mellom grupper
- Konflikt håndtering: Selvtukt versus rettsorden

Hvert undertema bør kunne behandles i løpet av én undervisningstime på 45–60 minutter.

Elevtekstene og PowerPoint-presentasjonene kan brukes enten komplementært til hverandre eller hver for seg, avhengig av hvor mye lærerstyrt eller elevaktiv undervisning man ønsker. Lærerteksten inneholder samme innhold som elevtekstene, men avviker noe i formuleringene. Den inkluderer også noen kommentarer og løsningsforslag til oppgaver, samt eventuelle tilleggsoppgaver. Læreren står fritt til å utvikle flere oppgaver knyttet til innhold og forståelse av teksten, eller til refleksjon over temaet.

2. Læreplan og kildemateriale

2.1. Læreplanmål for samfunnsfag

Fagrelevans og sentrale verdier:

- Gjennom arbeidet med faget skal elevene forstå hvordan geografiske, *historiske og nåtidige forhold legger betingelser* for hvordan mennesker dekker behovene sine, og *for hvordan makt og ressurser fordeles*.
- Faget skal bidra til *identitetsutviklingen* til den enkelte og *forståelsen av de forskjellige fellesskapene vi mennesker inngår i*.
- Elevene skal få innsikt i hvordan mennesker *utvikler identitet og tilhørighet*, og hvordan de samhandler med andre.
- De skal forstå hvorfor konflikter har oppstått og oppstår, og hvordan de har blitt og blir håndtert.
- De skal se hvordan utviklingen i fortiden var preget av *både brudd og kontinuitet* og *hva som bidro til endringer*, samt utvikle historisk empati. Elevene skal *analysere hvordan makt og maktrelasjoner har virket og virker inn på ulike forhold i samfunnet*.

Kompetansemål for samfunnsfag etter 10. trinn

- gjøre rede for årsaker til og konsekvenser av sentrale historiske og nåtidige konflikter og reflektere over om endringer av noen forutsetninger kunne ha hindret konfliktene
- beskrive sentrale lover, regler og normer og drøfte hvilke konsekvenser brudd på disse kan ha for den enkelte og for samfunnet på kort og lang sikt

Konkretisering av læreplanmål til tematisk undervisningsinnhold

- Maktfordeling: Sentralisering, kongens makt økter, elitens makt minker
- Identitet: Tilhørighet til felleskap, kirke og slekt
- Konflikthåndtering: Selvtækt (hevn, krig) ↔ Rettsorden

2.2. Kildemateriale

Innholdet er basert på følgende kilder:

Magnus Lagabøtes Landslov. Oversatt av Jo Rune Ugulen Kristiansen, Oslo 2024

Sunde: Kongen, Lova og Landet. Oslo 2023

Mundal et al: Landslova av 1274. Rett politikk og samfunn i norsk mellomalder, Oslo 2023

Håndskriften av Landsloven: Codex Hardenbergianus

<http://www5.kb.dk/permalink/2006/manus/3/dan/1+verso/>

Øvrige bildekilder er referert til ved hvert bilde.

3. Tema 1: Maktfordeling

Introduksjon

Man har i dag ofte forestillingen om middelalderen som noe statisk, det vil si en tid hvor det ikke forandret seg så mye. På samme måte forestiller man seg monarkiet før 1800 ofte slik at all makt ligger hos kongen, at han behersker landet alene og alle adlyder hans ordrer. Slik var det i de sjeldneste tilfeller, heller ikke i middelalderen. Kort sagt kan vi si at kongen alltid var avhengig av støttespillere. Men hvem disse støttespillere var, hvor mye makt de hadde og hvordan samspillet mellom konge og støttespillere fungerte, kunne variere ganske mye. Det var under stadig utvikling. Den såkalte borgerkrigstiden fra 1130-1240 var en brytningstid i Norge hvor akkurat dette samspillet undergikk ganske store forandringer.

Muntlig forhandling

Kort sagt fantes det mindre faste regler før enn senere. Dette betydde at mye måtte forhandles mellom de mektige i samfunnet seg imellom, det vil si kongen, kirken, og stormenn med mye jordbruksjord. De siste kaller man gjerne den «landeiende eliten». Tilhørte man ikke denne gruppen var muligheten for politisk deltakelse svært begrenset. Forhandlinger skjedde muntlig på et ting, det vil si en forsamling hvor stedfortreder av kirken og den landeiende eliten av et gitt område møttes. Det fantes flere tingområder med hvert

sitt ting i Norge som f.eks. Gulating, Frostating, Borgarting Eidsivating.

Inngåelse av en avtale. Avtalen er muntlig med et vitne (i bakgrunnen). Bokmaleri fra en håndskrift av Landsloven. Det Kgl. Bibliotek, GKS 1154 folio, bl. 35 R.

Ting sine funksjon kan sammenlignes med dagens domstoler og parlamenter (tingrett, fylkesting osv.), men vi skal ikke tillegge det demokratiske egenskaper siden det var et møtested bare for samfunnets mektigste. Men man ble enig om felles politiske beslutninger. Man kan derfor kalle det for et kollektivt styringsorgan. Disse beslutninger kunne være å bilegge en strid eller å avgjøre andre spørsmål som angikk felleskapet. Noen beslutninger betræff aktuelle spørsmål, noen mer generelle spørsmål og deres avgjørelse løsning kunne derved legge føringer for kommende avgjørelser, det vil si, bli til en regel eller lov. Tinget hadde dermed lovgivende makt.

Elite

Elite betyr egentlig «de utvalgte» og betegner gruppen av de mektigste og ledende personer i et samfunn. I middelalderen var de rike også de som hadde mest politisk makt. Rikdom betydde å eie mye jordbruksjord. De som eide mye jord, kunne påvirke politikken fordi mange mennesker var avhengige av dem. Den gamle eliten, fra før innbyrdeskrigene, eide jorden selv, ofte arvet fra familien. Deres rikdom var uavhengig av kongen. Den nye eliten fikk jord til låns fra kongen som lønn for tjenester, kalt len. Deres rikdom og eliten selv var derved avhengig av kongen.

Tilstedeværelse av kongen: mye reising

For di forhandlingene foregikk muntlig, krevde dette mye tilstedeværelse av kongen for å nettopp kunne føre slike forhandlinger. Kongen var derfor ofte på reise, slik man leser dette ofte i kongesagaene. Man sier at kongedømmet var ikke bofast, eller man snakker om et reisekongedømme.

Løsning:

Deling av kongeverdigheten, samkongedømme

En praktisk løsning på dette kunne være å dele på kongeverdigheten. Selv om Norge ble oppfattet so ett kongerike kunne det finnes mer enn en konge. Ting hadde også som funksjon å velge kongen og det kunne hende at forskjellige ting valgte ulike konger, hver for sitt tingområde. Da ble ikke riket, men kongeverdigheten delt opp blant flere konger. Dette kalte man for samkongedømme. Tings oppgave å velge en konge kommer også derav at etterfølge av en konge ikke var nøye bestemt. I utgangspunktet kunne alle sønner av an avdød konge gjøre krav på hans etterfølge. Avgjørelsen var opp til ting.

Ting

En forsamling av frie voksne menn fra et bestemt område som møttes for å diskutere og bestemme saker som angikk innbyggerne i området. Fra denne forsamlingen ble personer valgt til en domstol, tingretten, for å løse rettsvister. Det fantes fire lagting med hver sin lov og sitt ansvarsområde.

- Gulating (gul)
- Frostating (blå)
- Eidsivating (rød)
- Borgarting (grønn)

(Norges Historie, Bd 15 Historisk Atlas, Kart 28.)

Oppgaver:

1. Hvilken rolle spiller rikdom for politisk makt i dag?
2. Er det problematisk hvis politisk makt er avhengig av rikdom og hvorfor?

Anmerkning til læreren:

Et godt eksempel her er presidentvalgkampen i USA og dens finansiering. Se, og eventuell vis, denne filmen. Robert Reich var arbeidsminister i Clinton-regjeringen 1993-1997 og er nå professor i offentlig politikk. <https://www.youtube.com/watch?v=f7Amf7-SYNk>

Et videre spørsmål kan være hvilket samfunnsjikt presidentene i USA er rekruttert fra og om og hvordan dette skiller seg fra forholdene i Europa.

4. Tema 2: Identitet og felleskap

Felleskapet var viktig for menneskene i middelalderen. Vi kan si at deres identitet var mer preget av tilhørighet til et felleskap enn av deres egen individualitet. Et viktig felleskap var kirken. Den som ikke var kristen stod ganske enkelt utenfor samfunnet. Å være kristen var ikke noe valg. Derfor kunne en bannlysning, det vil si en tidvis ekskludering av kirken, ha alvorlige følger, også for kongen. Dette gjaldt i alle kristne land i Europa.

Et annet viktig felleskap var ætten, det vil si slekten. Det var ikke bare familie. Ætten sikret beskyttelse, støtte og felleskap for sine medlemmer. Man kan si at «en for alle og alle for en» gjaldt også her. På denne måten var en konflikt ikke bare en sak mellom enkeltpersoner, den angikk hele ætten. Ved tyveri kunne man ikke bare holde tyven ansvarlig, men også en slektning av tyven. Det samme gjaldt ved mord. Det fantes også plikten å gjengjelde urett mellom ættene, ofte med vold. Dette kaller man for ættehevn. Men denne praksisen kunne føre til et endeløst kretsløp av hevn og mothevn. Men i utgangspunktet var ingen tjent med en slik konflikt. Derfor ønsket man også i ættesamfunnet balanse og prøvde å løse stridigheter gjennom forlik.

Innbyrdesstriden 1130-1240

Uregulert etterfølge etter kongens død, samkongedømme og ættesamfunn ga grobunn for mange mulige konflikter. Disse fant sitt utløp i den såkalte borgerkrigstiden eller innbyrdesstriden 1130-1240. Kort var dette en kamp mellom flere forskjellige kandidater, kalt kongsemner, med hvert sitt følge om tronen. Ættehevn var en grunn for at konflikten holdt seg så lenge. Etter at innbyrdesstriden ebbet ut og Norges stormenn ble enige om én konge, hersket det også enighet om at konflikter som innbyrdesstriden var såpass ødeleggende at de skulle unngås i fremtiden. Kongens fremste oppgave var derved å sikre fred.

Ut av fortidens erfaringer ble det identifisert følgende årsaker til stridigheter og ufred. Samkongedømmet førte til rivalisering mellom konger og deres følge. Et kongevalg med mange mulige kandidater kunne føre til tronfølgestridigheter mellom kandidatene og deres

respektive følge. Dette ble forsterket gjennom gjenstridende interesser av ættene og ættehevn som konfliktløsning.

Innbyrdesstriden

Innbyrdesstriden, eller borgerkrigstiden, var perioden fra 1130 til 1217/1240, hvor flere konger eller kongsemner, altså folk som krevde retten til å bli konge, kjempet om makten i Norge. Perioden begynte etter kong Sigurd Jorsalfares død i 1130. Sluttet dateres enten til 1217 da Håkon Håkonsson ble valgt som enekonge, eller til 1240 da det siste opprøret mot ham var over.

Bevæpnede krigere ombord et krigsskip. Bokmaleri fra begynnelsen av landeversnbolken i en håndskrift av landsloven. Det Kgl. Bibliotek, GKS 1154 folio, bl. 9 v.

Oppgaver:

1. Hva definerer tilhørigheten til en bestemt gruppe?
2. Hvilke årsaker kan ligge bak konflikter mellom grupper?
3. Om hva dreier seg som oftest konflikter mellom rivaliserende kriminelle gjenger?
4. Fungerer statens maktmonopol i dette tilfelle?
5. Hvordan kan en borgerkrig oppstå?

Anmerkninger til læreren:

Tilhørighet til en gruppe defineres gjennom felles kjennetegn som religion, opphav, sosial klasse osv. Dette kan eventuelt gis uttrykk for gjennom symbolbruk. Tilhørigheten til en gruppe kan være en sterk del av identiteten.

Konflikter dreier seg ofte om en kamp om fordeler, gjerne av økonomisk art. Konflikter kan også ha røtter i faktisk eller opplevd urett som skal gjengjeldes, noe som ofte resulterer i en voldsspiral. Selv om religion i seg selv spiller en underordnet rolle, er den en viktig markør for gruppetilhørighet i konflikter som for eksempel Midtøsten-konflikten (muslimer vs. ikke-muslimer, sjia-muslimer vs. sunni-muslimer) eller Nord-Irland-konflikten (katolikker vs. protestanter).

Kriminelle gjenger oppfyller ofte funksjoner som egentlig familien eller staten skulle ivareta for medlemmene. De tilbyr beskyttelse, fellesskap og er ofte en viktig del av identiteten.

Dette kan være en forklaring på hvorfor kriminelle gjenger ofte rekrutterer medlemmer fra sosialt svake miljøer.

Oppgjør mellom kriminelle gjenger dreier seg ofte om rivalitet innen vinningskriminalitet eller territorium. Her blir statens maktmonopol ignorert og satt til side. Politiet har ofte store utfordringer med å bekjempe slike oppgjør. Slike konflikter kan ha noen paralleller med en borgerkrig.

Borgerkrig oppstår ofte der man har sterke rivaliserende grupper med motstridende interesser og en svak eller allerede sviktende stat.

Still eventuelt spørsmål om en borgerkrig er mulig i vestlige land i dag. Borgerkriger (Eks-Jugoslavia) eller borgerkrigs-lignende konflikter (Nord-Irland, Baskerland) har eksistert i Europa. Enten i et sammenbrudd stat eller der statens maktmonopol ble utfordret. Hvilken trussel utgjør for eksempel radikale grupperinger i USA? («Proud Boys», «Boogaloo»).

5. Tema 3: Konflikthåndtering

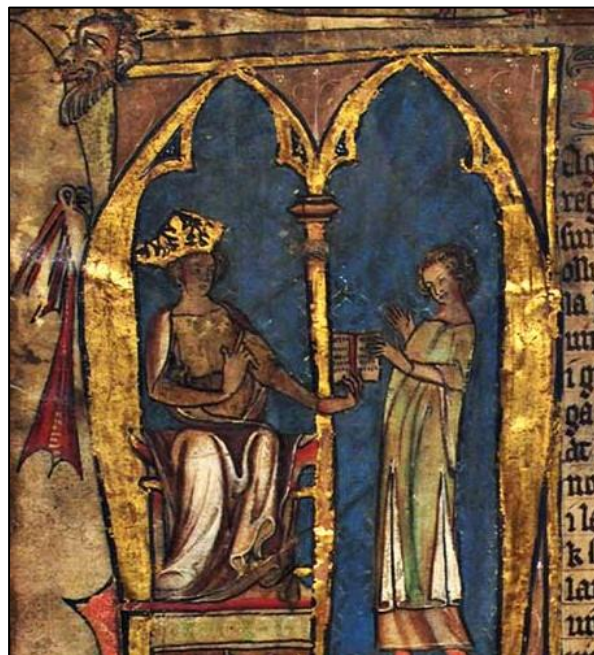
Lov: instrument til å sikre fred

Ert verktøy til å hindre slike konflikter var lovgivning. Men dette var ikke enkelt. Det måtte settes regler som kunne hindre slike konflikter i fremtiden, men samtidig ivareta elitesenes - representert gjennom ting - interesser.

Landsloven av 1274 foreskrev enekongedømme, regulerte tronfølgen og avskaffet ættehevnen. Enekongedømme ble forsøkt innført allerede av Magnus Erlingson i 1163 men uten hell. Enighet om enekongedømme ble derimot oppnådd i årene 1240 og 1248.

Landsloven av 1274 har dermed egentlig bare bekreftet hva som ble forhandlet fram noen år tidligere.

Også tronfølgen, med den første ektefødte sønnen som tronarving, ble også forsøkt regulert allerede i 1163, igjen uten suksess. Først Håkon Håkonsons nye

Utsmykket første bokstav (Initial) i fortalen til landsloven. Kongen gir loven til lagmannen. Dragene som er under kongens trone og under lagmannens føtter symboliserer kaoset fra innbyrdeskrigen som nå er beseiret med loven.

Bokmaleri fra en håndskrift av Landsloven. Det Kgl. Bibliotek, GKS 1154 folio, bl. 1 V.

tronfølge lov fra 1260 fikk oppslutning. Også her var den første ektefødte sønn tronarving, men det ble holdt muligheter åpen for andre ektefødte og uektefødte sønner hvis den førstefødte døde eller var uegnet. Landsloven regulerer tronfølge detaljert med en liste over 13 mulige arvinger og en regel for tronvalg hvis kongeslekten skulle være utdødd. Tronfølgekonflikter var derved i det minste i teorien utelukket. Den siste konfliktkilden var ættehevn. Her fantes det allerede et forbilde etter kirkelig rett, den kanoniske loven. Her var mennesket som enkeltperson ansvarlig for sine gjerninger foran gud. Slekten kunne ikke påta seg ansvaret. Etter dette forbilde ble også enkeltpersonens ansvar forankret i loven og som følge av dette ble ættehevnen avskaffet. Ansvaret for å straffe ligger hos tinget.

Hevnrett versus rettsorden

Hevn betyr å ta igjen for en skade eller fornærmelse, ofte med vold. I dag er hevn forbudt, og bare staten har rett til å straffe forbrytere. Dette kalles statens maktmonopol. Før det fantes en stat, var hevn vanlig. Men trusselen om hevn kunne også få folk til å løse konflikter fredelig.

At retten til hevn gikk over til tinget, som fungerte som en domstol, kan sees som starten på et rettssystem. Myndigheten til å dømme og straffe gikk fra tinget til kongen og senere til staten.

Maktforskyvningen fra ting til konge

Vi må huske at kongen trengte samtykket fra landets mektigste for å vedta lovverket. Ting måtte akseptere loven og ting tolket loven, selv om kongen hadde skrevet det. For å være helt nøye er noe av landsloven en videreføring av eldre rett, men inneholder og en del nye bestemmelser. At loven ble nedskrevet var derved også en avlastning for hukommelsen. Det var ikke lengre plikt av de viseste menn å huske loven eller beslutninger som ble fattet ved ting. Man hadde det festet i skrift mellom to permer.

Loven vitner om sentralisering av makt i Norge hos kongen. Riktignok er tinget fremdeles et viktig organ, men kongen setter rammene. Dette ser man av at det nå er kongens stedfortreder som kaller inn til ting og bestemmer hvem som skal delta og hvem som skal ha rollen som dommer på ting. Dette vitner om en elite som har sin makt nå ikke lenger fra å eie mye jord, men får den av kongen og som er derved også avhengig av ham. En mulig forklaring av denne utviklingen er også at mange av den gamle eliten døde under inbyrdesstridighetene.

Seglet til Frostating viser hvordan Kongen gir lov boken til lagmannen på Frostatinget i 1274. Dette viser at kongen respekterer tinget som organ, men også han setter rammene for lagmannen og dermed tinget sin virksomhet som domstol.

Seglet er reproduisert med vennlig tillatelse fra Torgunn Østbo, Frosta Kommune.

Faktatekst: Skrift og sentralisering

Skriftlighet – makt hinsides lesing og skriving

Den økende skriftlighet vitner om sentralisering. Kongen reiste nå i mindre grad, ble bofast og valgte residens på Holmen i Bergen. Kongens vilje var uttrykt skriftlig gjennom landsloven, som også gjaldt i hans fravær. Dette vitner også om kongens makt. De muntlige forhandlinger mellom stormenn og konge ble også i noen grad erstattet av skriftlig kommunikasjon. Kongen kommuniserte med brev med sine stedfortredere eller avgjorde en sak ved å utstede diplomer. Dette vitner også om at han bare kunne kunngjøre viljen sin uten at dette måtte forhandles på stedet. Lese og skrive var ikke lenger bare en ferdighet for kirkens menn. Det har blitt et viktig verktøy i politikken.

Oppgaver:

1. Hvem er vinnere og tapere av sentraliseringen i Norge i 1200-tallet?
2. Er de deler av befolkningen som har begrenset eller ingen politisk makt blant vinnerne eller balt taperne?

Anmerkninger til læreren:

Man kan grovt si at kongen profiterte på bekostning av de gamle landeiende eliter. Tendensen til maktsentralisering hos kongen på bekostning av adelen fortsetter og kulminerer i eneveldet 1660. Befolkningen i 1200-tallet profiterte i den forstand at 110 år med uroligheter var over.

Diskuter eventuell videre fordeler og ulemper av sentralisering og sentralisering i dag.

Kongen utsteder et diplom. Et diplom er et dokument med rettslig innhold, ofte en bekreftelse av en avtale. Seglet som henger på diplommet bekrefter skriftstykket istedenfor en underskrift. Bokmaleri fra en håndskrift av Landsloven. Det Kgl. Bibliotek, GKS 1154 folio, bl. 15 V.

Skrivekunnskaper

I Romerriket ble skrift mye brukt i forvaltningen, som f. eks til skattelister. Kirken, som vokste fram i Romerriket, tok over noen metoder av den romerske forvaltningen. Etter Romerrikets fall var det stort sett bare kirken hvor skriftkunnskaper ble bevart. I middelalderen brukte kongene ofte skrivekyndige prester til å forvalte kongedømmet. Derfra utviklet det seg igjen en statlig forvaltning som i Romerriket.

Skriveredskaper fra middelalderen som vist i Landslovutstillingen på Bryggens Museum, Bymuseet i Bergen.

Nederst til venstre: Vokstavle og griffel til notater (replika). Den lille tavlen er et middelalderfunn fra Bryggen, Bergen

Oppe til venstre: Griffler fra middelalderen

Nede i midten: Fjærpenn og blekk til å skrive på pergament.

Til høyre: Pergament med fjærpenn og kniv. Kniven ble brukt til å skjære til pennen og som viskelær.

Oppe til høyre: Dokument på pergament. Bruddstykke fra en side fra Landsloven.